

Prace Filologiczne, Tom okolicznościowy 2024: 131–143

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Jana Hoffmannová, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1563>

JANA HOFFMANNOVÁ

Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky

Praha

e-mail: hoffmannova@ujc.cas.cz

VERBA DICENDI V SOUČASNÉ MLUVENÉ ČEŠTINĚ¹

VERBA DICENDI IN THE CONTEMPORARY SPOKEN CZECH

ABSTRACT: This article is based on the classification of the verbs of speaking (*verba dicendi*) developed by Czech authors (F. Daneš, M. Hirschová, O. Šoltys) and above all by Z. Greň in his 1994 book. Its aim is to show how *verba dicendi* operate in contemporary spoken Czech, above all in informal everyday communication (with a focus on their functional semantic characteristics). Data were excerpted from the spoken Czech corpora in the Czech National Corpus (primarily ORAL version 1). The most frequent verbs were selected (*říkat/řít* (to say), *povídat* (to tell), *mluvit* (to speak), *psát* (to write) and others), including some which are used mainly as performatives (e.g., *prosít* (to ask)). The analysis also captured some developmental transitions (e.g., the verbs *volat*, *zavolat* (to call) have pushed the verb *telefonovat* (to phone) to the periphery of use) and connections between verbs of speaking and the dialogical character of spoken communication.

KEYWORDS: verbs of speaking, everyday conversation, functional semantic analysis, spoken Czech corpora, performatives

Slovesa mluvení si nemohou stěžovat na malý zájem české lingvistiky – v posledním půlstoletí jim věnoval pozornost František Daneš, v individuálních studiích (Daneš 1979) a především spolu se svým týmem v zásadní monografii o větných vzorcích (Daneš, Hlavsa a kol. 1981), dále např. Otakar Šoltys (1983), opakovaně

¹ Článek vznikl s podporou dlouhodobého koncepčního rozvoje Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., RVO: 68378092.

i Milada Hirschová (1983, 2006). Nejrozsáhlejší příspěvek k tomuto tématu pak představuje knižní publikace, ve které Zbigniew Greń (1994) provedl podrobnou klasifikaci sloves mluvení, vymezil jejich místo mezi jinými skupinami sloves a založil svou srovnávací analýzu na imponantním souboru sloves polských a českých. Autoři uvedených prací získávali materiál slovníkovou excerpcí, nebo např. excerpcí některých děl české beletrie (O. Šoltys), šlo však výhradně o výběr sloves z psaných textů. Na pozadí jejich výsledků se chci pokusit o profilaci užívání sloves mluvení v současné mluvené češtině; tento příspěvek představuje první takto orientovanou sondu.

Na základní definici sloves mluvení se všichni autoři víceméně shodují: jsou to akční slovesa, u nichž levointenčním participantem je vykonavatel činnosti záležející v užívání jazyka (řečové činnosti), v pravointenčním poli je pak pozice pro vyjádření „informace“ (která nemusí být nutně obsazena) a případně pro vyjádření adresáta. Adresát může být totožný s mluvčím (u reflexivních sloves jako *řici si, přiznat si*). Verba dicendi se řadí do širší skupiny sloves, kam patří i verba sentiendi a cogitandi, tj. slovesa smyslového vnímání (*vidět, slyšet, cítit*) a myšlení, mentální činnosti (*myslet, uvažovat*); u sloves mluvení však jde především o odevzdávání informace (*říkat, vyprávět*), nikoli o její získávání, přijímání (*poznat, dovědět se, zjistit, číst*), ani o její vlastnění (*vědět, znát, pamatovat si*). Vlastní verba dicendi se pak nejčastěji dělí na ta nejjobecnější, která označují artikulovanou řeč (*říkat, mluvit, povídat, pravit, dít*); ta, která označují navíc způsob řeči, její výraznou zvukovou charakteristiku (*breptat, koktat, mumlat, drmolit, křičet, řvát, šeptat*); ta, která se nevztahují k realizaci zvukové, ale grafické, k psanému projevu (*psát, čmárat*); ta, která explicitně označují prostředek „odevzdávání informace“ (*volat ve významu telefonovat*); a ta, která označují určitou fázi komunikace (*začínat, pokračovat, dodávat, navazovat, odpovídat*). Všichni autoři, kteří se zabývali slovesy mluvení a ke kterým zde odkazuji, věnovali také pozornost teorii mluvních (řečových) aktů; teorie J.L. Austina (2000/1962) a J.R. Searla (1969) vytvořily pozadí pro jejich analýzy zaměřené mj. na verba dicendi, která se mohou vyskytovat v performativním užití (mít performativní platnost).

Při zkoumání sloves dicendi (sloves vyjadřujících „odevzdávání informace“) v současné mluvené češtině jsem využila nejprve metodu komparativní: nejrozsáhlejší seznam sloves mluvení v monografii Z. Greně, který čítá asi 1100 sloves, jsem porovnávala se slovesy, která uvádějí ve svých pracích (ať už v podobě seznamu, nebo postupně v textu) výše uvedení autoři (tj. Daneš, Hlavsa a kol., Šoltys, Hirschová). Zaměřila jsem se na slovesa, která se vyskytovala opakovaně, tj. aspoň ve dvou různých studiích; tak jsem získala soubor asi 400 sloves. Mým cílem bylo vybrat z nich ta, která jsou příznačná pro současnou mluvenou češtinu, hlavně pro nepřipravené každodenní rozhovory. Data pro tento výběr jsem získala jednak vyhledáváním ve *Frekvenčním slovníku mluvené češtiny* (FSMČ;

Čermák a kol. 2007), který je založen na datech ze staršího *Pražského mluveného korpusu*, jednak vyhledáváním v momentálně nejrozsáhlejším korpusu mluvených projevů označovaném *ORAL v1* (oba korpusy jsou součástí Českého národního korpusu)².

Při analýze takto získaných dat se ukázalo, že pro současnou mluvenou češtinu nejsou relevantní četná slovesa, která se v uvedených korpusech vůbec nevykytují, resp. je jejich výskyt zcela ojedinělý (povahy spíše citátové nebo ironické: *pravdu díš*). Jsou to především:

- výrazy zastaralé, zastarávající, knižní (např. *blahořečit, díť, durdit se, hněvat se, holedbat se, honosit se, horlit, horšit se, obořit se, odušit, odvětit, opěťovat, otázat se, plísnit, ponoukat, popouzet, přisvědčit, rozhorlit se, velebit, vyčinit, vyřknout, zaklínat se, zlořečit, žehnat* aj.);
- internacionalismy a europeismy latinské a řecké provenience, příznačné pro „vyšší styl“, pro projevy psané, nebo i mluvené, ale spíše veřejné a připravené (např. *abdikovat, anulovat, dementovat, denuncovat, diskreditovat, intervenovat, kapitulovat, kompromitovat, proponovat* a řada sloves dalších);
- slovesa, která se sice vztahují především k mluvené řeči a její zvukové charakteristice, resp. k vyjadřování emocí, ale korpusové vyhledávky dokazují, že jejich výskyt v běžně mluvené komunikaci je nepatrný – na rozdíl od beletrie, kde mají významnou úlohu. Např. sloveso *bručet* má v mluveném korpusu *ORAL v1* dva výskyty, zatímco v největším korpusu psané češtiny *SYN 2020* je to 255 výskytů. U slovesa *syčet* je poměr 1 : 351, u *sténat* 2 : 490 apod³.

Po vyřazení těchto skupin z původního seznamu sloves mluvení vznikl značně redukovaný soubor, u kterého se dala předpokládat výraznější frekvence v současné běžně mluvené češtině. Ověření tohoto předpokladu korpusovým vyhledáváním umožnilo představit zde ta nejfrekventovanější verba dicendi, příznačná pro dnešní každodenní rozhovory.

² Pražský mluvený korpus je založen na přepisu nahrávek pražské mluvy z 90. let 20. století; byl zveřejněn roku 2001 a obsahuje 675 000 slov. Korpus *ORAL v1* je referenční korpus neformální mluvené češtiny zveřejněný roku 2017, má rozsah 6 361 707 pozic. Data z *FSMČ* využívám pro srovnání, protože ve slovníku je podrobně zpracována frekvence jednotlivých sloves i jejich tvarů; ale je třeba brát v úvahu, že tato data nereprezentují „mimopražské“, zejména moravské regiony. Naproti tomu mnohem rozsáhlejší korpus *ORAL*, který je hlavním zdrojem mých dat, je v zastoupení jednotlivých regionů vyvážený.

³ Srovnání je jistě přesvědčivé, i když bereme v úvahu mnohonásobně větší rozsah psaných korpusů proti mluveným: proti šestimilionovému *ORAL v1* má psaný *SYN 2020* 122 milionů pozic, tj. dvacetkrát více.

Samozřejmě na prvním místě je třeba uvést sloveso *říct/říkat*,⁴ které se výrazně uplatňuje zejména v uvozovacích větách, rámcových segmentech uvozujících reprodukci řeči (vlastní nebo cizí) ve formě řeči přímé nebo nepřímé. (I když je třeba poznamenat, že v těchto segmentech není zastoupení verba dicendi nikterak obligatorní; uvození reprodukce bývá běžně redukováno např. na *a von...*, *vona prej...*, *von dycky...* apod.) FSMČ udává pro *říkat (říkat)* 1724 výskytů, u *říct* 1088 výskytů; k tomu je třeba připočítat ještě podoby uvozující reprodukci vnitřní řeči, tj. *říkat si* (166) a *říct si* (112), dohromady 3090 výskytů. V ORALu pak nacházíme pro *říkat (si)* 32 189 výskytů a pro *říct (si)* 11 878, dohromady vysoký počet 44 067 výskytů (k uplatnění slovesa *říct/říkat* při reprodukci řeči v mluvených projevech viz podrobně v kapitole 5 v *Syntaxi mluvené češtiny*, 2019). Pro názornost uvádím charakteristické příklady,⁵ v nichž sloveso *říct/říkat* uvozuje řeč přímou, nepřímou (*říkám že...*; *řekla sem že...*), nebo (ukázka 5) i reprodukci myšlení, vnitřní řeči (*sem si říkala...*).

- (1) no ale pak sem v pátek sem jim volala říkám ta bomba pořád de
- (2) tam byl jakysi ten rybář a říkal že ten tolstolobik je nejlepší maso
- (3) von mě začal poslouchat proto že sem mu řek ale vy nemáte pravdu
- (4) tak sem jí řekla že potřebuju odhlásit spolubydlící a vona říkala to nejde to si musí přijít spolubydlící sama
- (5) sem si říkala že zkusim zavařit jahody jako na džem

Vysokou frekvenci v ORALu má sloveso *psát* (2872 výskytů), a skoro stejnou i dokonavé *napsat* (2743), dohromady 5615 výskytů, zatímco ve starším FSMČ zjišťujeme u těchto sloves frekvenci poměrně nízkou (*psát* 143, *napsat* 118, celkem 261). Tady se můžeme jedinečně domýšlet, že s bouřlivým rozvojem elektronické komunikace, sociálních sítí atd. roste úloha psaní v běžné komunikaci – ovšem psaní, které se do značné míry přibližuje spontánním projevům mluveným. I toto sloveso nezřídka uvozuje reprodukci řeči (resp. reprodukci psaného textu). Uvádím několik příkladů značně „nasycených“ tímto slovesem mluvení:

- (6) vona píše milá Pavlušo budeš se divit že po tak dlouhé době píši už se stydím že si psala dva dopisy a pohled, rozumíš takhle jako vlastně napíše jednu větu
- (7) no já tam napíšu prostě to sem tam takle udělal to tady dokonce teď píšu takle to píšu jo za nula

⁴ Slovesa nedokonavá a jejich dokonavé protějšky tu probírám zároveň (a počty jejich výskytů počítám), pokud se ovšem jejich sémantika a funkční profilace výrazně neliší. Obdobným způsobem připojuji k nereflexivním formám formy reflexivní.

⁵ Ukázky jsou vybrány z korpusu ORAL v1.

- (8) prostě každej máme svůj papír že jo kam si píšeš docházku každej den si ji píšu. všichni si jí každej den píšou

Při uvozování reprodukce řeči (ale nejen v této funkci) se výrazně uplatňuje i sloveso *povídat* (ORAL 2253, FSMČ *povídat/povídat* 238). Nevelký počet výskytů má podoba *povídat si* (s někým). Dokonavý protějšek *povědět* se v současné době z úzu vytrácí a jeho nízký výskyt v mluvené češtině není překvapivý (ORAL 87, FSMČ 21)⁶. Jak o tom svědčí ukázka (9), reprodukce vlastní řeči bývá uvozena explicitně, prostřednictvím verba dicendi (*já povídám*), kdežto reprodukce cizí řeči často pouhým *vona*:

- (9) a vtom někdo zvoní já povídám to je Jana a vona tak co jí řekneš já povídám no prostě sme se potkaly já šla vod Verunky a to todle sme se potkaly, no tak jo vona já ti pětkrát sem ti volala

Jako další profilové verbum dicendi je na řadě sloveso *mluvit*, které ovšem nemůže zdaleka konkurovat slovesu *říct/říkat*: ve FSMČ má 404 výskytů, v ORALu frekvenci 2548. V ukázce (12) se sloveso *mluvit* střídá s frekventovanějším *říkat*, ale i *ptát se*, *volat*:

- (10) ne vona nemluvila vo sobě vona řekla že jí neobtěžoval ale víš co ty holky vo tom nechtěj mluvit ale všichni prostě věděj že se to tam jako dělo
- (11) ale vo tom já nemluvim, já mluvím vo tom že člověk může bejt spokojenej a přitom vidět furt nějakej směr kam jít dál, a vo tom já mluvím
- (12) jo teď volala Lucka ta jak s ní chodí brácha ne, že chce mluvit s mamkou říkám hmm hmm hmm nechceš mluvit s Míšou? né já chci mluvit s mamkou a a ptala se naší mamky jestli nechceme pět kilo h* nebo jestli nechceme vořechy ne, jako vlašáky, a mamka nó to by se hodilo ne na vánoce do pečiva

U výše probraných sloves *říkat/říct*, *povídat* by bylo možno zmínit i jejich předponové modifikace (např. *doříct*, *odříct*, *vyříkat si*, *dopovídat*). Jejich výskyt v mluvené češtině je nízký, což platí i o dokonavých prefixálních derivátech slovesa *mluvit*⁷. U těch jen naznačíme, že je jich celá řada a že jsou bohatě sémanticky diferencované, většinou polysémní. Např. sloveso *promluvit* (ukázka 13) má v ORALu 68 výskytů (ve FSMČ 19⁸). *Promluvit si* (s někým) se vyskytuje zcela ojediněle (ukázka 14). *Namluvit (si, se)* má v ORALu 30 výskytů, rozložených mezi *von toho moc nenamluvil; teďko namluvil něakej ten novej večerniček; no a to si namluvil nákou paní; co sem se do ní namluvila*. 30

⁶ Tady by ovšem zasluhovala další zkoumání možná diference mezi regiony českými a moravskými.

⁷ Poněkud vyšší frekvenci (stovky výskytů v ORALu) mají předponová slovesa *odpovídat*, *domlout se*, *omlout se*, která budou zmíněna níže.

⁸ Další slovesa uvedená v tomto odstavci nejsou ve FSMČ zastoupena.

výskytů v ORALu má i sloveso *zamluvit* (*si*), jednak ve významu *šel si zamluvit pokoj*, jednak *pak sme to něk zamluvily nebo někdo přišel...* Také u 23 výskytů slovesa *vymluvit* je zastoupen jednak význam vystižený spojením *to mi nikdo nevymluví*, jednak zvrtná podoba *vymluvíme se na tebe*; a obdobně je pouhých 14 výskytů slovesa *rozmluvit* rovnoměrně rozděleno mezi typ *tak sem mu to rozmluvil* a odlišnou sémantiku spojenou s reflexivní formou (*za ty čtyři dny já sem se úplně rozmluvil prostě*). V mluveném korpusu téměř vůbec nenacházíme sloveso *přimluvit* (*se*)⁹. Ukázky (15) a (16) obsahují slovesa *mluvit*, *promluvit*, *namluvit se* kontextově obklopená nejčastějším verbem dicendi *říkat*.

- (13) vona říkala ani mně vo něm nemluvte já říkám já už vo něm nepromluvim
- (14) já bych chtěl ty počítače přímo stavět a že za mnou přijde zákazník a řekne mi chci počítač, na co ho chcete? na tohle a na tohle, no tak dem si vo tom promluvit, no to je to co by mě bavilo
- (15) já říkám já vim ale co mám dělat dyž ten kluk to furt zesiluje? a vona říká no tady bych teda nemohla dělat. a já říkám no já taky ne. takže teď sem s ní vážně promluvila a řekla sem jí Mirko já fakt. jako já nechci vám dělat zle
- (16) co sem se jí namluvila vona už nechtěla ani vo pračce slyšet už byla celá nervozní z toho že jí pořád mluvim vo pračce, já říkám Jano nespolehej na to že ti to budou práť no nespolehej na to

Slovesa *říkat*, *povídat*, *mluvit* naprosto odsunula do pozadí dříve (zejména v beletrii) hojně užívané sloveso *pravít*, které se v ORALu objevilo pouze v počtu 14 výskytů a mívá dnes hlavně zabarvení ironické. V ukázce (17) užití slovesa *pravít* vyjadřuje určitou distanci mluvčí od reprodukováného bratrova výroku. Na základě zkušeností z recepce psaných textů bychom jistě k profilovým, nejfrekventovanějším slovesům mluvení zařadili sloveso *hovořit* (v korpusu SYN 2020 má 10 442 výskytů); v ORALu však má pouhých 61 výskytů, ve FSMČ 31. V některých z nich je sloveso *hovořit* synonymní s běžným slovesem *mluvit* (*no teď vo tom hovořim; přesně vo tom já hovořim*); jiné výskyty mají spíše charakter ironický, parodický (*vona hovoří jak je úžasná a skvělá*) nebo představují v rámci dat z běžných konverzací vyšší styl spojený s exkluzivním tématem (*o něčem takovém ale Tolkien nehovoří, hovoří o tom že ti dva se nesmírně milovali*). Příznačné je *hovořit spisovně* v ukázce č. 18.

- (17) mně se líbil brácha kdysi když voni si koupili druhý auto tak náš Jenda pravil to sou takoví lidi který celej život jenom šetřit šetřit

⁹ Podobu *promlouvat* nenacházíme v mluvených korpusech vůbec – na rozdíl např. od psaného SYN 2020, kde má 920 výskytů. Nepatrnou frekvenci (v jednotkách výskytů) mají i nedokonavé formy *zamlouvat*, *namlouvat*, *vymlouvat se*, *rozmlouvat*, *odmlouvat*.

(18)

A ty teda hovoříš tak spisovně teďka, ty mluvíš jako při rozhovoru no

B no já vždycky hovořím spíš spisovně když mluvím mluvím takhle o něčem konkrétním

Slovesa *ptát se* a *zeptat se* už se vztahují k funkčně vyhraněnému typu dialogických replik. Ve FSMČ má *ptát se* 116 výskytů, *zeptat se* 119, dohromady 235; v ORALu pak *ptát se* 1587, *zeptat se* 1099, součet 2686. Sloveso *tázat se / otázat se* už se téměř nevyskytuje.

(19) proto se mě Pavel ptal včera no včera sem s nim mluvil nebo von mi volal včera a ptal se mě asi třikrát hele co ta svatba je teda svatba nebo není. no, a já říkám no snad jo proč by nebyla no a říkám Pavle i kdyby nebyla tak se když se ptal už potřetí tak i kdyby nebyla tak je napečino nasmažino přijed sežereme

Zajímavá je vysoká frekvence slovesa *volat*, resp. dokonavého *zavolat*: FSMČ *volat* 51, *zavolat* 58, dohromady 109; ORAL *volat* 1849, *zavolat* 1007, celkem 2856. Obě slovesa se v běžné komunikaci nepochybně vztahují hlavně k „volání“, „zavolání“ telefonickému (při prohledání vzorku z ORALU lze zjistit, že jiné volání než telefonické se vyskytuje jen asi ve 2–3% případů). Téměř vytlačila z úzu sloveso *telefonovat* (ve FSMČ 10 výskytů, v ORALu 120). Vývoj, který tu sledujeme zhruba v posledních padesáti letech, odsunuje užívání některých sloves mluvení do pozadí; prosazuje se tu hlavně vývoj technický, proměny prostředků užívaných při komunikaci. Proto z úzu zmizela slovesa jako *dálnopisovat* (viz seznam sloves v knize *Větné vzorce v češtině*) nebo *telegrafovat* (obsaženo v soupisu O. Šoltyse). Pro poslední léta bychom předpokládali rostoucí výskyt sloves jako *mailovat*, *chatovat*; v korpusu ORAL v1 je však zatím jejich výskyt nepatrný (ukázka 22).

(20) von říkal tak to přivez já se ti na to kouknu pak mi právě volal jako co se s tím dá dělat tak mi volal říkal hele. já to jako můžu vyčistit

(21) tak voni maj nákou linku kam můžou kdykoli zavolat dobrý den sem v depce

(22) řekla sem jí hele chatovat tady nebudu. ale dyž mně napíšeš e-mail tak ti odpovím jo

Mezi slovesa s vysokým výskytem v mluvených korpusech náleží také verbum dicendi *prosit*: ve FSMČ zastoupeno 208 výskyty, v ORALu 2585 (proti tomuto počtu je 99 výskytů slovesa *poprosit* počtem nevysokým). Zdálo by se, že pro toto sloveso je typické performativní užití (tj. 1. osoba singuláru: *prosím*, *prosím tě*), realizované v ukázkách (23) a (24). Při prohlídce četných korpusových vyhledávek však zjišťujeme, že ve spontánních rozhovorech *prosim tě* (*prosim vás*) tuto sémantiku ztrácí; nejde už o prosbu, ale spíše o apel na partnera vyjadřující

údiv, překvapení (spíše nemilé), blížíci se významu „představ si“ (ukázky 25 a 26). V těchto případech už tedy nejde o performativum, ale mění se i slovnědruhová příslušnost výrazu *prosím (tě)*, který přechází k částicím¹⁰.

- (23) dáme si asi dvě cappuccina prosím vás, chceš cappuccino teda?
 (24) furt v tom krku něco mám já musím jít prostě jako na výtěr ne zejtra, tak mě prosím tě omluv, ve středu už přijdu
 (25) já sem přišla domu já říkam ty prosím tě co to bylo za chlapa tam nahóře mně zastavil nákej starší chlap
 (26) prosím tě voni založej cestovní kancelář v Rusku a prodej zájezd a ty přijedeš na místo a zjistíš že ten hotel se teprve staví že je prostě stavba fakt

Z dalších performativ se zdvořilostní sémantikou¹¹ má poměrně vysokou frekvenci ještě sloveso *děkovat* (ORAL 961, ale FSMČ pouze 15); dokonavé *poděkovat* má v ORALu jen 33 výskytů. Toto sloveso někdy vyjadřuje skutečné poděkování (za pomoc, za dárek, za pohoštění apod., ukázka 27), jindy spíše poděkování za nabídku, kterou ale mluvčí odmítá (28), a někdy je míněno ironicky (29). Dále méně už je zastoupeno sloveso *omluvit se / omlouvat se* (dokonavá a nedokonavá forma dohromady v ORALu 171 výskytů, ve FSMČ jen 8; ukázky 30, 31). Ukázka (31) napovídá, že se objevuje i podoba s protetickým v (*vomlouvám se*). Sémanticky blízké sloveso *prominout/promíjet* (ukázka 32) na rozdíl od předchozích nebývá užíváno performativně (časté je *prosím, děkuji/děkuju, omlouvám se*, ale nikoli *promíjím ti*), vyskytuje se především ve 2. osobě sg. i pl. (*promiň, promiňte*) a má v ORALu frekvenci 278, ve FSMČ jen 16 (opět dokonavá i nedokonavá forma dohromady; ale nedokonavé *promíjet se* v mluvených projevech téměř nevyskytuje).

- (27)
 A: Jíro vezmi si koláč
 B: já sem měla děkuju
 A: jo? tak si vem eště

¹⁰ Různými významy a funkcemi výrazu *prosím* jsem se zabývala ve starším článku (Hoffmannová 1993). Pokud jde o jeho slovnědruhovou příslušnost, např. *Mluvnice češtiny 2* (1986, s. 228n.) se zmiňuje o slovesném tvaru „pokleslém“ mezi částice, o homonymii částice a slovesného tvaru. Starší názor na tyto slovnědruhové transpozice reprezentuje např. M. Dokulil (1959, s. 152–154); podle něho výrazy jako *prosím, tuším* „ztratily ... z velké části svůj slovesný význam a sklesly v pouhá příslovce“. Srov. též *Slovník spisovného jazyka českého II* (1964, s. 941) o *prosím* „s oslabeným významem blízkým přísl. a citosl.“, „v platnosti blízké citosl.“.

¹¹ M. Hirschová (1988, s. 81–93) tu mluví o „predikátorech konvenčních obrátů společenského styku“ (mj. *děkovat, omlouvat se, zdravít*). Možnosti využití teorii P. Brownové a S.C. Levinsona (1987), G. N. Leeche (1983), R. J. Wattse (2003) při analýze (ne)zdvořilosti v mluvených komunikátech jsou podrobně rozebrány v kapitole J. Hoffmannové v publikaci *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí* (2011, s. 83–102).

(28)

A: chcete jidáše?

B: jidáše? ne já ne děkuju nechci, my máme doma

(29) no to je konev špinavá a já z toho dostanu čaj děkuju teda

(30) já se omlouvám že na vás mluvím tak složitě ale tohle se prostě nedá říkat jednodušejc

(31) a dneska ráno sem mu volala a von řek no mami já sem na to zapomněl já se vmlouvám a vypadá to tak že třeba bych zajel večer

(32) tak sme potom šli na Záhřebskej tam taková francouzská jako restaurace hrozně nádherná. a von ten pán říkal jako no promiňte promiňte no ale já už chci zavírat

Jako typické performativum bývá uváděno i sloveso *slíbit/slibovat* (frekvence dohromady v ORALu 267, ve FSMČ 16). A na podobné frekvenční úrovni se nachází rovněž sloveso *tvrdit* (ORAL 290, FSMČ 65). 80 výskytů dokonavého *potvrdit* v ORALu a 12 ve FSMČ nechávám stranou, protože ve většině případů nejde o verbum dicendi, např. *no já sem si byl na nádraží potvrdit průkazku*. K této skupině lze přiřadit i sloveso *dovolit / dovolovat (si)* s celkem 337 výskyty v ORALu a 78 ve FSMČ; ale patří sem spíše okrajově, protože opět nejméně u poloviny výskytů nejde o sloveso mluvení (typ *to si nemůžu dovolit*). Slovesa *rozkázat, přikázat, nařídit, poručit* apod., rovněž obvykle spojovaná s performativním užíváním, mají frekvenci minimální – není divu, patří spíše do sféry veřejné, institucionální komunikace než do běžných rozhovorů. Snad jedině sloveso *zakázat* je v každodenní komunikaci běžnější, má v ORALu 139 výskytů a ve FSMČ 32; ale o zákazech se tu spíš vypráví (*oni jim zakazovali zpívat; zakazovali nám kouřit*), performativní užití (*to ti zakazuju*) je v konverzačních rozhovorech, na nichž je založen korpus ORAL, téměř vyloučeno.

Slovesa *vyprávět/vypravovat*, *vykládat/vyložit* a *popisovat/popsat* reprezentují základní slohové postupy, resp. principy výstavby textu; a opět jsou to slovesa (v různé míře) polysémní. První dvě z nich mají obdobnou frekvenci: *vyprávět/vypravovat* v ORALu celkem 556, ve FSMČ 56; *vykládat/vyložit* dohromady v ORALu 440, ve FSMČ 37. Několik málo výskytů slovesa *vypravovat (se)* ve významu „vybavovat někoho/sebe na cestu někam“ je možno pominout (*voni ten autobus jako vypravovali; ty si se ráno vypravoval třeba sám*). U slovesa *vykládat* jde v naprosté většině o verbum dicendi a o verbální „výklad“, zatímco u dokonavého *vyložit*, které má ovšem pouze 38 výskytů, převažují významy „vykládání/ vyložení“ nějakého nákladu z auta apod., ale také „něco si špatně vyložit“¹². V případě slovesa *popisovat/popsat* už je počet výskytů nižší: v ORALu celkem 186,

¹² U sloves *vykládat* (verbálně) a *vyložit* (zboží z auta) by bylo na místě uvažovat o dvou různých slovesech.

ve FSMČ pouhých 15. (U slovesa *popsat* nacházíme několik málo výskytů, kdy nejde o sloveso mluvení: *to se popsalo papírů; popsala šest sešitů áčtyřek.*) První dvě slovesa z této trojice fungují v konverzačních rozhovorech téměř jako synonyma – mluvčí většinou nedělají rozdíl mezi tím, zda jim partner něco *vypravuje* nebo *vykládá*. Ale i třetí sloveso se k nim v těchto rozhovorech významově a funkčně značně blíží, jak dokazují příklady (33) a (34):

(33) já nevím jesi sem vám to popisoval tu historku

(34) se mi strašně líbilo to jeho vyprávění, von popisoval tu ves ty lidi

Další slovesa z mého seznamu, která vykazují v ORALu více než 100 výskytů, jsou z velké části slovesa tak říkajíc „kontaktní“, „adresná“, vztahující se k mluvené komunikaci dialogické. Sloveso *domluvit (se) / domlouvat (se)* by bylo možno připojit k základnímu slovesu *mluvit*, uvedenému výše; ale i samo toto odvozené sloveso má v ORALu 928 výskytů (ve FSMČ 75). Sémanticky je mu velmi blízké sloveso *dohodnout (se) / dohadovat (se)*, v ORALu 278 výskytů (ve FSMČ 34). Časté je v mluvených projevech i sloveso *vysvětlit/vysvětlovat*, které má 552 výskytů (ve FSMČ 87). Slovesa *pozvat* a *zvat* mají dohromady v ORALu 464 výskytů, ve FSMČ 32. Frekventované je i sloveso *nabídnout / nabízet se* 423 výskytů v ORALu a 39 ve FSMČ. Slovesa *radit* a častější *poradit (se, si)* mají dohromady v ORALu 333 výskytů (FSMČ jen 14); menší počet už zaznamenáváme u sloves *stěžovat si* (ORAL 218, FSMČ 34), *doporučovat / doporučit* (ORAL 180, FSMČ 14), *souhlasit* (ORAL 151, FSMČ 60), *odmítat / odmítnout* (ORAL 117, FSMČ 16). Slovesa *přiznat (se) / přiznávat (se)* s 235 výskytů v ORALu, *ozvat se / ozývat se* (267) a *navrhnout / navrhopvat* (160) nejsou ve FSMČ (a tedy v menším Pražském mluveném korpusu) vůbec uvedena. Reaktivní sloveso *odpovědět / odpovídat* (ORAL 298, FSMČ 68) v určitém procentu výskytů nemá personálního participanta (vykonavatele činnosti) – jde o význam „něco něčemu odpovídá“, tj. „shoduje se s tím“.

(35) no přijede já sem mu říkala že se musíme domluvit von říkal že je ještě čas

(36) tak co sme se domlouvali že se budem domlouvat?

(37) vim že to de vo peníze, ale domluvm se že prostě se na tom nákym způsobem budeme voba dva podílet

(38) no to eště se dohodneme. v kolik přesně budeme vodjíždět ale dohodneme se vodkaď budeme vodjíždět

(39) hele já vám to prostě nabízím jenom jako alternativu

(40) já teda navrhuju jednu věc abysme koupili naprosto celou novou kuchyň

(41) no fakt doporučuju tam být. s předstihem po dnešní zkušenosti

(42) já se přiznávám že mě to dycky děsilo

(43) přiznávám že už sem ve svém věku trochu líný do bakalářského studia

Ze sloves sémanticky soustředěných na zvukové kvality a expresivitu řeči uvedu aspoň *nadávat* (v ORALu 367 výskytů, ve FSMČ 43), *řvát* a *zařvat* (dohromady v ORALu 531 výskytů a ve FSMČ 32; ale značné procento nelze považovat za verba dicendi), případně už méně zastoupené *křičet* (ORAL 112 výskytů, FSMČ 28). Výskyt dalších sloves (*brebentit, bručet, drmolit, mumlat, šeptat* aj.) je zcela nepatrný.

(44) vona třeba hrozně nadávala jako na školství. jak tam byla u těch dětí tak hrozně nadávala jaký to maj prostě jako úroveň toho školství

(45) ale ne dyť já mu nenadávám já mu to vždycky vysvětlím že jo?

Závěrem: Verba dicendi se sémantikou „předávání informace“ zde tedy byla vyňata ze širšího souboru sloves označujících účast na jazykové komunikaci; stranou zůstala frekventovaná slovesa označující např. získávání informace jako *slyšet* (v ORALu 1786 výskytů) nebo *číst* (1626 výskytů), také slovesa „předávání mentálních schopností“ (Daneš et al. 1981) jako *učit* (1709 výskytů). Z bohatého souboru sloves mluvení shromážděného jubilantem Z. Greněm vystoupila v případě mluvených projevů do popředí univerzální slovesa s nejobecnější sémantikou, v mluvené komunikaci takřka systemizovaná pro uvozování reprodukce řeči (*říkat, povídat, mluvit*), výrazně se tu prosadilo i sloveso *psát* a dále skupina sloves reprezentujících prototyp mluvené komunikace, totiž dialog s jeho charakteristickými rysy jako kontakt účastníků, adresnost, vzájemnost. Protože k vyhledávání sloves mluvení byly využity korpusové zdroje založené na nepřipravených, neformálních mluvených projevech, neobjevila se mezi nejčastějšími slovesy ta, která jsou spojena spíše s komunikací veřejnou, institucionální, oficiální, jako např. *oznamovat, přísahat, sdělovat, varovat* nebo *žádat*.

Na úplný závěr uvádím metakomunikační ukázkou – reprodukci rozhovoru, která obsahuje řadu sloves mluvení; a to ještě v některých případech (při uvozování cizí řeči) jsou verba dicendi elidována (*von no co je? von že prostě si je přečet...*).

(46) von nic tak sem byla taková trošku naštvaná pak sem si říkala jako co zas blbne nebo co se děje, on mi potom volal a (smích) teď jako ahoj ahoj a já říkam no čau a von no co je? co se děje? ty mi vůbec neodpovídáš na esemesky a von že prostě vdycky si je přečet a jak neměl kredit tak sice napsal odpověď ale vona neveděla von to smazal a myslel si že je to prostě vyřízený

Literatura

- Austin, J.L. (2000). *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofia (*How to Do Things with Words*, 1962).
- Brown, P., Levinson, S.C. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čermák, F. i in. (2007). *Frekvenční slovník mluvené češtiny*. Praha: Karolinum.
- Daneš, F. (1973). Verba dicendi a výpovědní funkce. W: *Studia Slavica Pragensia* (115–124). Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Daneš, F., Hlavsa, Z. i in. (1981). *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Dokulil, M. (1959). Oddělovat výrazy tuším, prosím atd. čárkami? W: J. Kuchař, F. Váhala (red.), *Jazykový koutek Čs. rozhlasu. Třetí výběr*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Greń, Z. (1994). *Semantyka i składnia czasowników oznaczających akty mowy w języku polskim i czeskim*. Warszawa: Polska Akademia Nauk, Instytut Slawistyki.
- Hirschová, M. (1988). *Česká verba dicendi v performativním užití*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hirschová, M. (2006). *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hoffmannová, J. (1993). Funkce a významy výrazu *prosím* v mluveném dialogu, *Naše řeč*, 76, 75–82.
- Hoffmannová, J., Homoláč, J., Mrázková, K. (red.). (2019). *Syntax mluvené češtiny*. Praha: Academia.
- Leech, G.N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Čmejrková, S., Hoffmannová, J. (red.). (2011). *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- Komárek, M., Kořenský, J., Petr, J., Veselková, J. (red.). (1986). *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: an essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Slovník spisovného jazyka českého II.* (1964). Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Šoltys, O. (1983). *Verba dicendi a metajazyková informace*. *Linguistica VIII*. Praha: Ústav pro jazyk český ČSAV.
- Watts, R.J. (2003). *Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press.

SHRNUTÍ

Článek se opírá o klasifikace sloves mluvení, které předložili čeští autoři (F. Daneš, M. Hirschová, O. Šoltys) a především Z. Greň v monografii z r. 1994. Cílem článku bylo ukázat, jak fungují verba dicendi v současné mluvené češtině, zejména v neformální každodenní komunikaci (se zaměřením na jejich funkčně sémantickou charakteristiku). K jejich zkoumání byla využita data získaná vyhledáváním v korpusech mluvené češtiny Českého národního korpusu (hlavně v korpusu ORAL v1). Byla vybrána nejfrekventovanější slovesa (*říkat/říct, povídat, mluvit, psát* ad.), mezi nimi i některá, jež se uplatňují hlavně jako performativa (např. *prosit*). Analýza zachytila i některé vývojové proměny (slovesa *volat, zavolat* vytlačila z úzu sloveso *telefonovat*) a spojení sloves mluvení s dialogičností mluvené komunikace.

KLÍČOVÁ SLOVA: slovesa mluvení; každodenní komunikace; funkčně-sémantická analýza; korpusy mluvené češtiny; performativa

JANA HOFFMANNOVÁ
Oddělení stylistiky a sociolingvistiky
Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR
118 00 Praha 1
Letenská 4